

VERBA DICENDI: НІМЕЦЬКО-СЛОВ'ЯНСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Ладченко М.М., Юсип-Якимович Ю.В.

ДВНЗ „Ужгородський національний університет”

Зіставна лексикологія – галузь лінгвістики, яка на сьогоднішньому етапі розвитку не має значних досягнень. Такий стан не задовільняє сучасне мовознавство, бо саме лексика визначає фундаментальні риси мовної структури. Тому дуже актуальними є описивно-емпіричні дослідження.

Зіставний аналіз лексико-семантичних груп чи полів ґрунтується на принципі системності, який є основним у контрастивних лексико-семантичних студіях. Основною категорією таких досліджень є значеннєвість мовної одиниці, яка зумовлюється її місцем у лексико-семантичній системі. Зіставлення саме лексичних систем дає об'єктивні результати для компаративної лінгвістики.

Предметом нашого дослідження є лексико-семантичні поля дієслів мовлення, наявні у більшості мов світу, оскільки кожна мова виконує свою найважливішу функцію – є засобом спілкування, завжди зберігається в стані комунікативної придатності.

Зіставний аналіз лексико-семантичних систем може здійснюватися від форми до змісту – семасіологічний підхід і змісту до форми – ономасіологічний.

Семасіологічний підхід, який обираємо ми, обґрунтований тим, що дасть можливість дослідити явище лексичної співвіднесеності тотожних за значенням дієслів, інколи близьких за звучанням у різних групах мов; специфіку вторинної номінації та властиві мовам способи перенесення значень.

Дієслова мовлення – це одна із найчисельніших лексико-семантичних груп у слов'янських і германських мовах. Дієслова мовлення мають свої специфічні особливості. Семантика великої кількості дієслів мовлення піддається вмотивуванню. Це передусім дієслова, які утворені за допомогою зіставлення людського мовлення зі звуками, що утворюють тварини, птахи, людина та предмети і явища навколишнього світу.

Ця група дієслів наявна і досліджується на матеріалі різних мов як слов'янських: І.А.Сколотова, Р.Г. Карунц, О.М.Тихонов у російській; Т.М. Возний, Ю.В. Юсип-Якимович в українській літературній та карпатських діалектах; Г.Г. Білфельдт - зіставне дослідження у лужицькій та німецькій, так і в германських: В.І. Гінка, А.П. Агапій, М.М. Ладченко у німецькій, Д. Леман — зіставне дослідження в англійській та німецькій мовах та інші.

В. І. Гінка називає дієслова мовлення *lautmalende Wörter* (Schallwörter), вказуючи на те, що в цьому випадку існує прямий природний зв'язок між значенням і звуковим комплексом [12, с. 22-23]. У чеській та словацькій мовах функціонує термін *zvukomalebna slovesa*, в якому теж фіксується зв'язок звучання дієслова із його значенням – *малювати, зображати звуком дію*. Таким способом

найбільш продуктивно утворюються саме дієслова. Наступною особливістю цих дієслів є те, що вони активно вживаються в переносному значенні. Більшість із них характеризуються високою мірою експресивності.

Вибір для зіставлення дієслів мовлення насамперед мов німецької та чеської аргументуємо тим, що ці мови з давніх часів і до сьогодні перебувають у близьких мовних контактах, зумовлених як історично, так і географічно. Новизна дослідження зумовлена ще й тим, що презентування оноματοпоетичних утворень у дескриптивному зіставному мовознавстві майже відсутнє, представлено головним чином лише в етимологічних словниках, хоч оноματοпоетика – явище, характерне для всіх індоєвропейських мов.

Дієслова, які означають людське мовлення, мають відтінки позитивних та негативних значень. Вони стилістично нейтральні. Серед паралелей наведемо такі: наприклад, нім. *babbeln* ‘белькотати, базікати, теревенити’; пор. чеське *beblati*, пол. діал. *bebla*, болг. *báblja*, словін. *bebljati*. Подібні форми функціонують в інших мовах, напр., у лит. *plepėti*, латиській *babulēt*) (ESJČ, s.49).

Нім. *brabbeln* ‘бурмотити’; пор. чеське *brblati*, *zbrblati*, мор. *brbontat*, *brblat’*, *brb(o)tat’*, словін., хорв. *brbljati*, серб. *brblati*, болг. *bárbolja*; сягає праслов’янського **bъrbъlati*. Прирівнюється до нього лит. *urbuliūoti* ‘неясно говорити’. Звуконаслідувальна давня основа мала редуплікацію **bul*. Подібні утворення функціонують у латиській мові *berbelēt*, *vervelēt* зі значенням ‘швидко і незрозуміло говорити’.

У словацькій мові *brblat’* ‘швидко, незрозуміло, незрозуміло говорити’: *Brblal nečujné slová. Škôldozorca brblal čosi, ale tomu nikto nerozumel* (SSJ I, s.28).

Пор. ще словацьке *brbotat’* ‘незрозуміло, неясно говорити’: *Čo ma zabijete, neviem o nich“ – brbotal. Brbotajúc nezrozumiteľné slová vďaka, zbabele sa tratím von* (SSJ I, s.28).

Нім. *murmeln* ‘бурмотити щось собі під ніс’ має ще глибші корені; пор. чеське *mrmлати*. Подібні форми функціонують у словін. *mrmрати*, пол. *marmotas*, рос. *морметать*, укр. *мурмотати*, *бурмотити*, *муркати*; в цьому ж значенні засвідчене в білоруській, словацькій — прасл. *m*brm -blati*, а також у неслов’янських мовах — у лит. засвідчено *murtuliūoti* у значенні ‘неясно говорити’: пор. нвн. *murmeln* ‘бурмотити’, лат. *murmurāre*, гр. *μормυρω*; у лит. тюрк. *myrла-* ‘муркотити, бурмотити’. Повсюдно звуконаслідувальна редуплікована основа *mur-* з різними дисиміляціями. Подібні утворення функціонують у семітських, тюрко-татарських мовах та грузинській. Сюди ж належить *mumлати* та *brblat* [3, III, с. 538].

Чеське *mumлати*, а також *mumрати*, *tamрати*, *mumлати*. Подібні форми вживаються в інших мовах (рос. *мумлитъ*, *мямлитъ* ‘нерозрозуміло говорити’, словін. *mumлат*, серб. *mumлати*, укр. *мимрити*, *мимрати*). Усі ці утворення звуконаслідувальні (*zvukomalebne*), очевидно, у слов’янських з праслов’янського **mъrmlati*, яке сягає праіндоєвропейського кореня, пор.нім. *mumme(l)n*). Пор. ще чеське *tamлати*: *tamлати*, *michлати*, у пол. діалектах *mumлас* ‘їсти ,плямкаючи’. Дієслово експресивне звуконаслідувальне; у верхньолужицькій є *tamла* з різними

зневажливими значеннями, між іншими і 'боягуз', це значення від нім. *tette* 'боягуз' ; у лаських — *tamlat'* 'незрозуміло говорити' (ESJČ, s.350).

Значення дієслів мовлення розвивається у значній частині дієслів, які виражають звуки, що їх видають тварини. В основі формування похідного значення, що позначає процес мовлення у відономатопоетичних дієсловах, перебуває сема "характер відтворюваного звуку", зіставляється характер звучання у вихідному значенні і розвивається похідне значення, що характеризує процес мовлення. Семантичну структуру такого дієслова можна представити таким чином:

(1– метафоричне перенесення

(2, де 1 – "видавати звук" – основна сема;

2 – сема мовлення, що виникла в результаті метафоричного перенесення назв дії тварин на дію людини).

Метафоричне перенесення робить відономатопоетичні дієслова мовлення виразними, образними, вони називають не тільки процес або стан, але і якісно характеризують їх.

Абсолютна більшість досліджених звуконаслідувальних дієслів – багатозначні. Кожне конкретне дієслово має певну кількість лексичних значень та відтінків. Їх кількість може бути різною в різних дієслів. Компонентний аналіз дозволяє визначити структуру багатозначних дієслів.

Смисловою основою ономатопоетії, яка дає всю лексичну різноманітність відономатопоетичних дієслів, становлять декілька компонентів: акустичний, руховий, тілесний (у зв'язку з руховим органом) і емоційний.

Завдяки акустичному компоненту (найбільш значущому в структурі ономатопа) розвивається значення для характеристики мовлення. Акустичний смисловий компонент закладений у будь-якому звуконаслідуванні, оскільки воно є результатом відтворення фонетичними засобами мови звуків і шумів навколишнього світу. Акустичний компонент частіше від інших лежить в основі подальшого розвитку і розширення значень у дієсловах мовлення, виступає також причиною полісемантичних зв'язків.

Ці дієслова нараховують відносно значну кількість лексем у кожній із індоєвропейських мов, не лише в німецькій чи слов'янських.

Нім. *blaffen*; пор.чеське *bafati* 'гавкати, тьякати, дзякати', у переносному значенні *vybafnout na někoĥo* 'вибовкнути на когось'. — Дієслово експресивне звуконаслідувальне. Подібні самостійні утворення функціонують у нім. *baff!*, *baffen*, дан. *bjeffe*, швед. діал. *bjäffe* 'тякати'. — Функціонує і форма з підсилювальним л: *blafati štěkati*, *tlachati* 'грубо до когось говорити', *blafka tlachal*, *hafnouti* (*o tom ani neblafni* 'не прозрадь, не бовкни випадково') (ESJČ, s.41).

Нім. *anknurren/knurren* 'гарчати бурчати'; пор.чеське: *kňourati*, мор. *škňúrat*, півд.-ч., зах.-мор. *škňourat*, ганацьке *kňórat*; з іншим закінченням півд.-ч. *kňochat mrněti* (про дітей). Ономатопоетичного походження, експресивне, цим пояснюється початкове *š-*. Римується з *mňourati*. Основа *ňur-*; є валаське *ňurkat*, *prase ňurká* = *rokvikuje*, лаське *ňurčeč* у переносному значенні 'про дитяче скигління'. Подібне утворення є в лит. *kniúrti*, гр. κινύρομαι у значенні 'ридати, жалібно завивати,

квиліми', у нім. *knurren* 'воркотати, буркотати, гудіми' (ESJČ, s.263); пор. ще *kňourat, kňourání, kňourovu, kňoural* – звуконаслідувальні утворення; пор. ще *kňičet* (ESJČ, s.281).

Нім. *pfeifen* 'свистіти'; пор. чеське *pískati, píítiti*, мор. *pískat*, ч. *písknouti, vypískovati; pískavý, písklavý, pískot*; — Представлено у всіх слов'янських мовах: ст. сл. *pištǫ pískati*, словін. *pískat a pištaí*, рос. *пищатъ*, пол. *piskac* та ін. — від *pípati*, з давнішого праслов'янського **píp-skati*; або з **pí-skat*, пор. рос. *pikat* 'pípati'. В.Махек допускає походження і спорідненість саме з нім. *pfeifen*, лит. *pfipti* уживається у тому ж значенні.

Нім. *anfauchen/fauchen* – *шуніти, пурхати (кішка)*; пор. чеське *foukati, fučeti, funčeti*; ст. ч. *fúkati, douti*; у переносному значенні 'бути надутим, гордим, шуніти, фучати на когось'. Звуконаслідувальне дієслово **fu-k-ati* представлено теж у всіх слов'янських мовах (словін. *fúkat, fučat; fúkat sa; fuknúť*) (ESJČ, s.145)); пор. укр. *фукати* 'сваритися, кричати, виявляти своє невдоволення', 'сердито кричати' [8, X, с. 650].

Звуконаслідування птахів не має такого ступеня зневажливого ставлення до мовлення, як перенесення процесів звукоутворення тварин на мовлення людей, хоч, звичайно, має експресивне значення.

Наприклад, нім. *gackeln/gackern/kakeln* 'кудкудакати; теревенити, пліткувати'; пор. *gágat*, мор. *gagotat* у переносному значенні 'зневажливо про звуки горла', пор. і угор. *gége, gargol, gangol*. — Ономатопоетичне праслов'янське **gagati* має відповідники в слов'янських мовах – пол., слов., словін., хорв., рос., укр.; подібним є середньовісним. *gágen*, нім. *gagágen, gackern* та ін. (ESJČ, s.148); пор. словацьке *gagotat* у переносному значенні 'про людей, (особливо про жінок) багато говорити': *Dievčata ozajstne dedinské husi, gagocú, ako ktorej príde* (SSJ I, s.358).

Німецьке *krähen* 'крякати (півень)'; пор. чеське *krákati* 'про звуки ворін, квочок, півнів і т. ін.', уживається в переносному значенні 'розповідати, балакати (зневажливо)'. Сюди також належить і розширене *krák-or-ati*. — *Krákati* є загальнослов'янським: словін. *krákat*, пол. *Krekorać, krokorać* (вільне відтворення крику *кор-кор*; у слів цього типу таке варіювання не викликає подиву). Ономатопоетичне, в інших мовах є подібні утворення: лат. *crocire*, лит. *krökti*, гр. *κρόζω* (ESJČ, s.288). В. Махек ще наводить *krkati krákati* про круків, жаб, квочок; у переносному знач. 'по-блюзнірськи розмовляти, пліткувати' (ESJČ, s.293).

У німецькій мові теж представлена варіантність: *gackeln/gackern/kakeln*, яка характерна для цієї групи лексики, утвореної від наслідувань *gack, gack*, який позначають гелготання гусей та крякання качок.

Наприклад: *Die Mädchen sitzen auf der Bank und gackeln.* – Дівчата сидять на лавці і теревенять. *Sie haben immer etwas zu gackeln.* – У них завжди є про щось пліткувати. *Wer gackert, muss auch ein Ei legen.* – Хто кудкудакає, мусить також знести яйце.

Цілий ряд дієслів мовлення походять від звуконаслідування овець, кіз і жаб. Німецькі дієслова *bähen/ blöken/ mähen* ‘мука́ти, бека́ти’; *meckern* ‘бу́рчати, скигли́ти’; *quaken* - ‘кума́ти, квака́ти, кряка́ти’, зокрема:

bäh – ‘1. звуконасл. овець; 2. вираження зневаги і огиди’; від *bäh* походить *bähen*; *mäh* – ‘звуконасл. овець і баранів’; від *mäh* походить *mähen*; *blöken* – ‘звуконасл. овець і великої рогатої худоби’: *Das Schaf blökt* – *Вівця мекає/бекає*.

Наведемо слов’янські паралелі до німецького дієслова *blöken*: пор. чеське *blekotati i blekati* ‘белькота́ти, бевката́ти, патяката́ти, верзти’; також ст.ч.; *blekotnú*, словін. *blečat*’, *bl’ačat*’, *bl’akotat*’, східномор. *bl’ančēt* (підсилене звуком *n*). Це дієслова ономатопоетичного походження. У цих же значеннях уживаються пол. *blekotać*, рос. *блекотать*, словін. *blek(et)ati*, хорв. *bleknuti*, далі нім. *blöken*, гр. βληχάομαι. (ESJČ, s.56).

Німецькі дієслова *bähen, mähen, blöken* – синоніми як у прямому, так і у переносному значеннях. Німецьке *meck* – 1. ‘звуконасл. кіз’; 2. *meckern* – ‘бу́рчати, скигли́ти’ (з середньовісним. *Mecke - Ziegenbock* – козел, *цан*): *Die Ziegen meckern.* – *Кози мекають.* *Er hat immer etwas zu meckern.* – *Він завжди повинен щось скигли́ти.* Від *meckern* утворені два іменники, які у розмовній мові мають зневажливе значення: *der Meckerer* – *той, хто завжди бу́рчить*; *die Meckerei* – *бу́рчання*.

Пор. чеське *mekati, mek(o)tati, mechtat* у переносному значенні ‘говори́ти тихо, під ніс’, півд.чеське *míkat*’. — Звуконаслідувальне (напр. хорв. *mekati*; лит. *mekéti*, гр. μηκάομαι, що свідчить про давність цього дієслівного утворення (ESJČ, s.358). Іменникові утворення у чеській мові не функціонують. Укр. літературне *мека́ти* ‘крича́ти, видава́ти звуки, властиві козі, вівці і т.д.’; перен. ‘говори́ти нерозбірливо, розтягуючи слова і вставляючи між ними звуки “ме”’ [8, IV, с.668].

Німецьке *quak* – 1. ‘звуконасл. жаби і качки’; *quaken/ quakeln* – ‘квака́ти, кряка́ти’ 2. перенесене, зневажливе значення: ‘говори́ти неприємно, надоїдливо’:

Im Teich quakten die Frösche – *У ставку крякали жаби.* *Der kann quaken, so viel er will* – *Він може крякати, скільки він хоче.*

У німецькій мові, на відміну від слов’янських, продуктивним способом словотворення дієслів від звуконаслідувань є умлаут, унаслідок чого виникають паралельні форми, які допомагають розрізняти відтінки значень та вживання дієслів. Наприклад: *quäken* ‘ви́щати, верещати (про дітей)’. Дієслово відрізняється від попереднього тільки умлаутом: *Das kranke Kind quäkt den ganzen Tag.* – *Хвора дитина ви́щати́ цілий день.* Пор. чеське *kvičeti i kvečeti, kvíkati* ‘ви́щати, верещати від страху (про жінок та дітей)’. Подібне є і нім. *quieken* (від звуконаслідування свині), лит. *kvukti*, латиське *kvlkt*, гр. κοῖζειν, лат. *quir; kvokati*’. — Пол. *kwokać*, укр. *квокати*, рос. *квокать*, хорв. *kvocati*, словін. *kvokati*. — Усі наведені дієслова ономатопоетичного походження, уживаються в значенні дієслів мовлення; найближчим В.Махек вважає лит. *kvakseti*; зі звуком *l* є подібне нім. *glucken*, латис. *klukšēt*, лат. *glöciö*, гр. κλώσαω. (ESJČ, s.313). Німецьке *glucken* ‘ку́дкуда́ти’ походить від звуконаслідувального вигуку квочки *gluck* ‘ку́дкуда́к’.

Від звуконаслідування походить німецьке дієслово *miauen* ‘нявкати’, яке позначає невиразне мовлення і не має зневажливого значення: *miau* – 1. вигук, звуконаслід. кішки; *miauen* (Katze) ‘нявкати’. *Die Katze miaute.* - Кішка нявкала. *Der Kleine miaut wie ein Kater.* - Малий нявкає, як кіт

До нім. *miauen* наведемо чеське *mňoukati*, *mňičet* у переносному значенні ‘невиразно говорити, клянчити’; ст.ч. *maukati* і *mňaukati*; багато діалектних форм: *mňa(ň)čet mnágat*, теж зі значенням ‘хникати, нарікати, комусь надоїдати та ін’. — За походженням *mau-k-ati* звуконаслідувальне і в інших мовах: хорв. *maukati*, словін. *mavkati*; з м’якістю в російській *мяука́ть*, пол. *miauczeć*. У чеській мові власне чеський перехід *m > mň* (як *město* вимовляється *mněsto*), і дифтонг *ai > ou*. В. Махек посилається на нім. *m(i)auen* (ESJČ, s.371).

В українській м’явкати вживається в переносному значенні ‘настирливо щось просити’, поширене в усіх індоєвропейських мовах – пор. у слов’янських бр. *мяўкаць*, п. *miau*, слц. *mňau*, вл. *mjawkać*, нл. *mijaw*, болг. *мяукам*, схв. *mäy*, *mäy*, слн. *mavkati*, *mijavkati*; – звуконаслідувальні утворення, очевидно, успадковані ще з праіндоєвропейської мови; – пор. нвн. *miauen*, *mauen* ‘нявкати’, дангл. *tawen*, англ. *tew*, *miaow*, фр. *miauler*, гол. *tauwen*, норв. дат. *tjaue*, перс. *taw*; у частині неіндоєвропейських: тур. *taw-*, *mijaw-*, *mijavla-* ‘нявкати’, кит. *miau* ‘кіт’ [3, III, с. 349].

Функціонування подібних онома топів у мовах різних сімей підтверджує наші міркування, що онома топія, реалізована в похідних дієсловах, – абсолютна фоносемантична універсалія [9, с. 5].

Список умовних скорочень

ESJČ	- Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha, 1957.- 866 с.
SSJ	Slovník slovenskeho jazyka.—Bratislava, 1959. – Т.І – У.
англ.	- англійське
болг.	- болгарське
бр.	- білоруське
вл.	- верхньолужицьке
гол.	- голландське
дан.	- данське
дангл.	- давньоанглійське
дат.	- датське
діал.	- діалектне
кит.	- китайське
лат.	- латинське

ляс.	- ляське
мор.	- моравське
нвн	- нижньоверхньонімецьке
нім.	- німецьке
нл.	- нижньолужицьке
нор.	- норвезьке
перс.	- перське
пол.	- польське
пор.	- порівняйте
рос.	- російське
словін.	- словінська
слц.	- словацьке
ст.сл.	- старослов'янське
ст.ч	- старочеське
тур.	- турецьке
угор.	- угорське
укр.	- українське
фр.	- французьке
ход.	- ходське
хорв.	- хорватське
ч.	- чеське
швед	- шведське

Література

1. Агапій А.П. Семантичні особливості лексико-семантичної групи дієслів мовлення у сучасній німецькій мові//Германська філологія: Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2000. – Вип. 71. – С. 24-31.
2. Девкин В. Д. Немецко – русский словарь разговорной лексики. – М.: Русский язык, 1994. – 768 с.
3. Етимологічний словник української мови у 7-и томах. – Т. I-У. – К., 1982 – 2007.
4. Ладченко М. М. Тенденції розвитку лексичних та граматичних форм сучасної німецької розмовної мови // Acta Hungarica, 2001. – Ужгород – Ungvar, 2004. - С. 47 – 51.
5. Ладченко М.М. Дієслова мовлення у сучасній німецькій розмовній мові//Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових праць. Випуск 6./Відп. ред. Фабіан М. П.. – Ужгород: ТзОВ «Папірус-Ф», 2008. – С. 158 -163.

6. Мюллер В. Великий німецько-український словник. – К. : Чумацький шлях, 2005. – 792 с.
7. Сколотова И. А. Глаголы, обозначающие сравнение человеческой речи с другими звуками// Ученые зап. Горьковского пед. ин-та им. М. Горького.- Вып. 95. Серия филологическая – Горький: 1969. – С. 3 – 10.
8. Словник української мови: В 11-и т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
9. Юсип-Якимович Ю. В. Оноματοпея як абсолютна та семантична мовна універсалія. // Науковий вісник Ужгородського університету: Філологія. – № 3. — Ужгород. – 1998.— С.40-46.
10. Юсип-Якимович Ю. В. Оноματοпоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність ономатопів. – Ужгород: Гражда, - 2007. – 268 с.
11. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 2003. – 1892 S.
12. Hinka В. I. Lexikologie der deutschen Sprache:Vorlesungen und Seminare. Навчальний посібник для студентів-германістів. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка, 2005. – 220 с.
13. Ladtschenko M.M. Die Verben des Sprechens in der deutschen Umgangssprache // Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових праць. Випуск 7. Відп. ред. Фабіан М. П.. – Ужгород: ТОВ «Папірус-Ф», 2009. – С. 227 -232.
14. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha, 1957.- 866 с.

Resümee

In der Abhandlung werden die deutschen und slavischen Verben des Sprechens untersucht. Obwohl die vergleichenden Sprachen zu verschiedenen Sprachsystemen gehören, weisen sie bestimmte Ähnlichkeiten bei der Bildung und Semantik der Verben auf, die von der Lautmalerei der Tiere gebildet sind. Sie werden auch Onomatopoeitika, oder Onomatopen genannt. Die Verben des Sprechens haben in diesen Sprachen übertragene Bedeutungen und emotionelle Färbung. In den meisten Fällen lässt sich die Semantik dieser Verben motivieren. Die festgestellten Besonderheiten der Onomatopoeitika haben universalen Charakter, weil sie für die Verben verschiedener Sprachen kennzeichnend sind.